

ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԱԶԱՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԹՐԶԱԿԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Փրոֆ. Աւետիս Փափագեան

Թուրք ժամանակակից պատմաբաններն ու քաղաքական գործիչները կը պնդեն, որ Օսմանեան սուլթանները հանդուրժողական քաղաքականութիւն վարած են հպատակ ազգերու նկատմամբ, թէ քրիստոնէայ ժողովուրդները չեն ենթարկուած ազգային ու կրօնական ճնշումի ու հալածանքներու:

Իրականութեան մէջ մահմետական հոգեւոր և աշխարհիկ վերնախաւին համար սկզբունքային հարց էր այլահաւատ հպատակներու մահմետականացումն ու թրքացումը, որուն իրականացման համար անոնք կը գործադրէին ամէն տեսակ բռնութիւն: Օսմանեան պետութեան կողմէ նուաճւած տեղացի բնակչութիւնը մահմետականացնելու և թրքացնելու ուղղութեամբ խիստ և ընդհանուր միջոցներ ձեռք առնուած են: Նախ և առաջ աւատատէրերէն պահանջուած է հաւատաւորի ըլլալ, հակառակ պարագային սպառնացած են բռնագրաւել անոնց հողերը: Բազմաթիւ փաստեր կան, որոնք կը վկայեն աւատատէրերու բռնի մահմետականացման և մահմետականացումէ հրաժարումի պարագային անոնց հողերու յափշտակումներուն մասին:

Ռուս պատմաբան Ա. Ժելեզկովան երբ կ'արտայայտուի պալքանեան երկիրներու մէջ բռնի մահմետականացման և թուրքացման մասին՝ յենելով թրքական հրովարտականերու և այլ վաւերագրական նիւթերու վրայ, կը նշէ որ Նոյնիսկ քաղաքային բնակչութեան ամենախոնարհ խումբ դիմած է հաւատաւորութեան, նախ՝ որպէսզի ազատի ծանր հարկերէ և երկրորդ՝ ստանայ մահմետականութիւնը ընդունողի համար սահմանուած նուէրներն ու դրամական բարձր պարգեւը:(1)

Թուրք պատմաբան Ն. Թիւնճերի հրապարակած թուրքական միջնադարեան քանոննամէներու մէջ պարզօրէն կը նշուի, որ մահմետականութիւնը ընդունելու պարագային քրիստոնէան կ'ազատուէր կարգ մը հարկերէ:(2)

Զանգուածային բռնի մահմետականացման լաւագոյն օրինակ կրնայ ծառայել Համշէնի բնակչութեան հաւատաւորութիւնը: Համշէնահայերը բուն Համշէնի, Գարատերէի շրջանին և Հոռոխի հովիտին մէջ մահմետականութիւնը ընդունած են տասնամեակներ տեւած յամառ պայքարներէ յոգնելէ ետք:

Օսմանեան կայսրութեան քրիստոնէայ ժողովուրդները թրքացնելու քաղաքականութեան խիստ կը նպաստէր միջնադարու մէջ կիրարկուող մանկահաւաքը (տեւչիրմէն): Անկաւ կատարեալ պատուիւս էր նաեւ հայ ժողովուրդի համար: Արեւմտեան Հայաստանի նահանգներու տարածքին մանկահաւաքը սկսած է կիրարկուիլ 1464 թուականէն: Մանկահաւաքին վերաբերող վաւերագրական նիւթերը հաւաքած և երկու հատորով հրատարակած է թուրք պատմաբան Ի. Ուզունչարշըլըն(3): Հրապարակուած այդ նիւթերէն կ'իմանանք որ մանկահաւաքը տեղի ունեցած է ամէն երկու կամ երեք տարին անգամ մը: Մանկահաւաքի պաշտօնին նշանակուած վերակացուն կը շրջէր իրեն յատկացուած վայրերը և կը հաւաքագրէր ուրէն քսան տարեկան քրիստոնէայ տղաներ: Այնուհետեւ տղաները պահակներու հսկողութեան տակ կը բերէին Ստամպուլ և յատուկ գրանցման մատենաներով կը ներկայացնէին ենիչերիներու աղային: Այս հանգրւանին կը փոխէին անունները, կը կատարէին մահմետական հաւատը ընդունելու արարողութիւն: Այնուհետեւ տղաները յատուկ զօրանոցային պայմաններու տակ կը դաստիարակէին մահմետականութեան ոգիով և կը դարձնէին ենիչերի:

Մանկահաւաքին վերաբերող հրովարտականերէն կը տեղեկանանք նաեւ, որ զինուորական ծառայութեան փոխարէն տղաները յաճախ աշխատացուած են որպէս ձրի աշխատաւոր տարբեր գործերու մէջ: Իսկ զեղեցիկ վայելչական զանազան աշխատանքներու համար:(5)

Ի. Ուզունչարշըլըն կ'ընդունի, որ պալքանեան ժողովուրդներէն բացի հայերն ու վրացիները ես ենթարկուած են մանկահաւաքի: Նոյնիսկ կը բերէ քանի մը օրինակներ, որտեղ ցոյց կը տրուի «տեւչիրմէն» ենթարկուած հայ պատանիներու հետագային բարձր դիրքերու հասնիլը (բնականաբար՝ թրքացած, Ա. Փ.): Կը պարզուի՝ ԺԶ. դարու հանրայայտ ճարտարապետ Գոճա Սինանը տեւչիրմէնով հաւաքագրուած երեխաներէն է: «Հանրայայտ ճարտարապետ Սինանը, - կը գրէ Ի. Ուզունչարշըլըն, - Սուլթան Սելիմ Ահեղի (Եաւուզ, 1512-1520) ժամանակ Կեսարիայէն առաջին անգամ մանկահաւաքի ենթարկուած երեխաներէն էր(6): Սակայն Ի. Ուզունչարշըլըն ճարտարապետ Սինանի մասին երբ կը խօսի՝ ստույգ չի նշեր անոր ազգութիւնը: Փաստերը կ'ապացուցեն որ Սինանը ազգութեամբ եղած է հայ: Այդ կը հաս-

տատուի Թուրքիոյ նախարարներու խորհուրդի արխիւին մէջ պահուող վաւերագրերէն: Այս վաւերագրի հիման վրայ հանրայայտ թուրքագէտ Բարս Թուղլաճըն (Բարսէղ Թուղլաճեան) կը նշէ հետեւեալը. «Գոճա Սինանը, որ ԺԶ. դարուն Օսմանեան Հարտարապետական արուեստի զարգացման մէջ իր խոր ազդեցութիւնը ունեցած է, ծագումով հայ եղած է:»(7)

Անկաւակած մանկահաւաքը հզօր միջոց մըն էր թուրք կառավարողներու ձեռքին՝ իրենց հասնաձուլման քաղաքականութեան իրականացման ճամբուն վրայ: Հոս տեղին է յիշատակել ԺԶ. դարու թուրք պատմագիր Մութաֆա Սելանիկի Էֆէնտիի եզրակացութիւնները «տեւրիշմէի» մասին:

Ան իր «Պատմութեան» մէջ գրած է. «Ժամանակի իշխողները տղաներու «տեւրիշմէի» մէջ եղած են անխիղճ և նուէրի անուան տակ շատ մեծ կաշառքներ առած են, ինչպէս գայլը կը յարձակի ոչխարի հօտի վրայ, այնպէս ալ անոնք ագահօրէն յարձակած են ռայաներու վրայ: Հարուստ ռայաներէն խլած են անթիւ անհամար հարստութիւն, իսկ աղքատ ռայաներէն՝ անոնց զաւակները, քանդած են անոնց տունն ու տեղը»:»(9)

ԺԷ. դարու պատմիչ Գոչի պէլը, գոյութիւն ունեցող ծանր իրավիճակէն ելլելով, կատարած է հետեւեալ եզրակացութիւնը. «Ռայաները ինպէ՛ս կրնան տանիլ այս բռնութիւնները: Երկրի ժողովուրդները ինչպէ՛ս կրնան ապրիլ նման պայմաններու մէջ: Աղքատ ռայաներու նկատմամբ կիրարկուող այդպիսի ճնշումներ ու բռնութիւններ տեղի չեն ունեցած ոչ մէկ ատեն, ոչ մէկ տեղ, ոչ ալ փաստիչափի որեւէ երկրի մէջ»:»(10)

Արեւմտահայութեան վիճակը յատկապէս վատթարացաւ ԺԹ. դարու վերջին քառորդին, երբ հայկական հարցը ընդունեց միջազգային բնոյթ: Առաւել մեծ չափերու հասան սուլթանական կառավարութեան ազգային և կրօնական հալածանքները, կեանքի և գոյքի անապահովութիւնը, հարկային ծանր գանձումներն ու գաւառային պաշտօնեաներու չարաշահումները: Տուեալ ժամանակաշրջանին սկսաւ բռնել կերպով կիրարկուիլ նաեւ հայերու զանգուածային մահմետականացման և բռնի թուրքացման քաղաքականութիւնը: Յատկապէս 1894-1896 թթ. հայերու հալածանքներու ու կոտորածներու ընթացքին բռնի թուրքացման ենթարկուեցան մեծ թիւով հայեր: Մէկ խօսքով վաւերաթուղթերուն մէջ կան բազմաթիւ փաստեր Ապտիլ Համիտի բռնատիրութեան շրջանին տեղի ունեցած բռնի մահմետականացման և թրքացման շասին: Այս ողբերգական երեւոյթը աւելի սուր բնոյթ ստացաւ 1915-1916 թթ. արեւմտահայութեան զանգուածային կոտորածներու ընթացքին: «Ամենուրեք սկսան հաւաքել հայերը, - կը գրէ թուրք պատմաբան

Մեւան Զատէ Ռիֆաթը, - նոյնիսկ առանց հաշուի առնելու հիւանդները, ծերերն ու երեխաները: Անոնք, որոնք կ'ընդունէին մահմետականութիւնը, ժամանակաւորապէս դուրս կը հանէին կարաւաններէն, իսկ միւսները խումբ առ խումբ ժանտարաններու հսկողութեան ներքոյ, կ'ողտարէին նախատեսուած ճամբաներով»(11): Այնուհետեւ այդ անգէն ու անպաշտպան կարաւանները մարդոց տեսողութենէն հեռու ամայի վայրերու մէջ կ'ենթարկուէին հայերը բնաջնջելու նպատակով ստեղծուած «Թէշքիլաթը Մահսուսէի» (յատուկ կազմակերպութիւն) հրոսակախումբերու յարձակումներուն: Իսկ հրաշքով ազատածները, սովէն ու ծարաւէն ծայր աստիճան հիւծուած ու ոսկրացած ուրուականներու նման կը յայտնուէին Միջագետքի ու Սուրիոյ անապատներուն մէջ:

Տեղահանութեան և կոտորածներու ընթացքին թուրքերը աշխատած են մահմետականացնել յատկապէս Սուրիա տարագրուած հայերը: Ահաւասիկ ինչ կը գրէ այդ մասին թուրք պատմաբան Ֆալիհ Ռեֆքը Աթայ. «Չերքէզներու, քիւրտերու և միւսներու նման հայերու արտաքսումը դէպի Սուրիոյ խորքերը պիտի նօսրացնէր արաբներով խիտ բնակեցուած վայրերը: Նոյնիսկ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ, որպէսզի հայերուն և՛ տուն և՛ հող տրամադրուի՝ մահմետական դառնալու նպատակով»(12):

Եզրակացութիւնը մէկ է: Դեռեւս միջնադարուն սկսած հպատակ ժողովուրդները թրքացնելու քաղաքականութենէն տուժեցին Օսմանեան կայսրութեան ծանր լուծի տակ հեծող բոլոր հպատակները: Սակայն հարուածն ու վնասը կրեց տարաբախտ հայ ժողովուրդը:

Իսկ 1915-1916 թթ. երիտթուրքերու կիրառած քաղաքականութեան հետեւեանքով յատկապէս արեւմտահայութիւնը կեցաւ ի սպառ ոչնչացման վտանգի առջեւ: Նիւթական հսկայական կորուստներու հետ մէկտեղ Հայ ժողովուրդը գրկուեցաւ իր բնօրրանէն՝ Արեւմտեան Հայաստանէն, տալով մէկուկէս միլիոնէն աւելի անմեղ Զոհեր:

Թրքական քաղաքականութեան թեման աւելի մանրամասն տրուած է 1999 թ. ՀՀ Գիտութիւններու Ազգային Կաճառի Արեւելագիտութեան Հաստատութեան Գիտ. Խորհուրդի որոշումով իմ «Թուրքական Վաւերագրերը Հայաստանի և Հայերի Մասին» (16-19-րդ դարեր) աշխատութեան մէջ:

1.- Ա. Ժելեզկովա, «Պալանեան թերակղզու վրայ իսլամի տարածման մի քանի գործոնների մասին, 15-18 դդ.: (Տես Օսմանեան կայսրութիւն, յօդուածների ժողովածու, Մոսկուա, 1986, էջ 113-115 (ռուսերէն):

2.- H. Tuncer, Osmanli Imperatorlugunda toprak hukuku, Ankara, 1962, S. 77:

3.- I. H. Uzuncarsili, Osmanli, devleti teskilatindan Kapikulu ocaklari, Ankaran, c. 1, 1943, c. 2, 1944:

4.- Բառացի՝ «Նոր զօրք» Օսմանեան կայսրութեան կանոնաւոր հետեակային զօրք: Ստեղծուած է 1361 թ. սուլթան Մուրատ Ի.-ի ժամանակ:

5.- Ի. Ուզունչալըլը, նշուած աշխատութիւնը, հատ. 1, էջ 126:

6.- Նոյն տեղը, էջ 19:

7.- Basbakanlik arsi, muhimme defterler serisi, No 123. Pars Tuglagi, Osmanli mimarliginda batilasma donemi, ve Balyan ailesi, Istanbul, 1081, s. 1:

8.- Ռալա.- 17-րդ դարու կէսերէն թուրքերը «ռալա» կ'անուանէին ոչ-մահմետական հալատակները:

9.- «Թուրքական աղբիւրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի միւս ժողովուրդների մասին», հատ. Բ., կազմեց Ա. Խ. Սաֆրաստեան, Երեւան, 1964, էջ 137:

10.- Նոյն տեղը, էջ 230:

11.- Mevlan Zade Rifat, "Turkiye inkilabinin ic yuzu. 1-ci facil, Halep, 1929, արաբատառ:

12.- Fatih Rifku Atay, "Zeytindagi", 1957, s. 428:

Ա. Էշմիաձին, Եղեռնի
Յուշարձան

ՓԱՍՏԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՒԱՍՏԻ ՆԻԻԹԵՐԸ ԿԸ ԽՕՄԻՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Փրոֆ. Ա. Փափագեան

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ 1915»,
«Եղ.» Հայնրիի Ֆիրքիսեր

Հայնրիի Ֆիրքիսերը 1914 թուականին Թուրքիոյ մէջ գերմանական զինուորական առաքելութեան գերագոյն հրամանատար Մարշ. Լիւման Ֆոն Սանտերսի թարգմանը եղած է: Եղած է ականատես հայերու դէմ կատարուած ահաւոր կոտորածներուն և Գերմանիա վերադառնալէն ետք հրատարակած է «Հայաստան 1915» գիրքը, ուր ամբողջութեամբ կը հաստատուի երիտթուրքերու կողմէ հայութեան նկատմամբ գործադրուած բարբարոսային բնաջնջման ծրագիրը:

Այս գիրքը առաջին անգամ հայերէն թարգմանուեցաւ և հրատարակուեցաւ Երեւանի մէջ 1995-ին՝ Գրիգոր Զանիկեանի կողմէ: Ահաասիկ երկու հատուած այդ գիրքէն:

Հայերու հոծ, անվերջանալի խումբերը Յունիս 8-ին, 9-ին և 10-ին դուրս եկան Երզնկայէն: Անոնց կ'ողեկցէր զինուորական պահակախումբը, որ մինչեւ տեղ հասնիլը պիտի ապահովէր հետիոտներէ և եզներու սայլերէ կազմուած քարաւաններու անվտանգութիւնը: Բռնագաղթուածները քեցին Քեսմիս, որ յաջորդ գաւառի կեդրոնն է, բայց Եփրատի հովիտով անցած հարիւր հազարաւոր հայերէն միայն փոքրաթիւ խումբ մը վերջնական հանգրուան հասաւ: Անդնդախոր կիրճին մէջ թուրք զինուորներն ու արիւնարբու քիւրտերը շրջակայ լեռներէն խուժեցին, յարձակեցան անպաշտպան գաղթականներու վրայ, արիւնի անյազ ծարաւով կողոպտեցին և կոտորեցին զանոնք: Զարդարները խելագար ոռնոցներով անդնդախոր կիրճը կը շարտէին մահաւերձներու մարմինները:

Չախջախուող ոսկորներու ճարճատիւնը անընդհատ կ'արձագանքէր ձորի նեղ պատերու մէջ, կը խառնուէին վերէն եկող հոգեվարքներու յուսահատ ձիչերուն: Ծնողներու աչքի առջեւ մերձաւորներն ու զաւակները կը բզկտէին, կտոր կտոր կ'ընէին, արիւնաշաղախ մսագունդերը կը խփէին սուրսայր ժայռերուն: Դժոխային այդ տեսարանէն ինքզինքնին կորսնցուցած մայրերն ու կիները երեխաներու, ամուսիններու ետեւէն կը նետուէին մահուան խորխորատները, ոմանք յուսահատ ծունկի կը չոքէին արիւնոս ձեռքերով դահիճներու առջեւ, կը խնդրէին շատ սպաննել